

BIARNOKO EUSKALDUNAK

historiaren eta hizkuntzen bidegurutzean

Philippe Etxegorri

BIARNOKO EUSKALDUNAK

historiaren eta
hizkuntzen
bidegurutzean

Liburuaren lehen sailak gizaritari lotutako argibideak biltzen ditu, hala nola: historia, demografia, auzoak, etxaldeak eta hizkuntza-egoera. Bigarren sailak Eskiula aldeko euskara deskribatzen du gehienbat, euskalki zuberotarrean duen lekua erakutsiz, eta bertako erromantze gaskoiaren errealitatea ere azpimarratzen du.

Bi sail hauen gibeletik, bada ezkutuko egitasmo bat. Eskiulak eta inguruko alderriek garrantzi gutxiko kontua irudi lezakete, landa-eremuko edozein herrigunek bezala, historiaren eta gizartearen joera nagusietarik baztertuta. Ez da hala, jakina, eta bai historian bai hizkuntza-kontuetan duten lekua erakutsiko da liburu honetan. Alde batetik, herri-mailako gertakariak Europa Mendebaldekoetan kokatuko dira, eta bestetik zubereraren ikasteko gida bat emanen da, Eskiula aldeko mintzairatik abiatuz.

Agian irakurleak zeraz jabetuko da, Eskiula eta bertako alderri euskaldunak ez direla ahantzitako bazter bateko bizilagunak, baizik eta mundu batzuen arteko bidegurutzeko lekukoak.

SUSTATZAILEA

Zingizango
Legazpiko Euskara Elkarte

BABESLEAK

EUSKO JAURLARITZA
GOBIERNO VASCO

KULTURA SAIA
Hizkuntza Politikarako Sailburuordetza
DEPARTAMENTO DE CULTURA
Vicesecretaría de Política Lingüística

Zingizango
Legazpiko Euskara Elkarte

Lehen zatia

A Biarnoko euskaldunak atzo eta egun

- A1. Biarnoko euskaldunak, non?
- A2. Eskiula, Biarnoko herri euskalduna
- A3. Josbaig haraneko euskaldunak
- A4. Baretos haraneko euskaldunak
- A5. Biarnoko euskaldunen nondik norakoak

Bigarren zatia

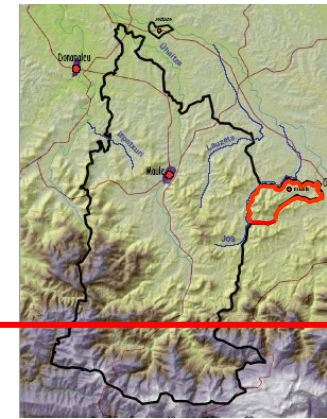
B Biarnoko euskaldunen mintzairaz

- B1. Aurreko azterketak eta oraingoa
- B2. Ahoskera
- B3. Deklinabidea
- B4. Aditza
- B5. Aldiak
- B6. Joskera
- B7. Lexikoa
- B8. Eskiula aldeko euskararen sailkapenerako
- B9. Biarnesa, hizkuntza auzokide

Non dira Biarnoko euskaldunak?

- ✓ Jos ibarrean, Barkoxe bezala
- ✓ Euskalki zuberotarraren eremuan
- ✓ Zuberoa, Josbaig, Baretos eta Oloroe artean
- ✓ Oloroeko azpi-prefekturan

Pirinio Atlantikoak: lurralde-antolaketa

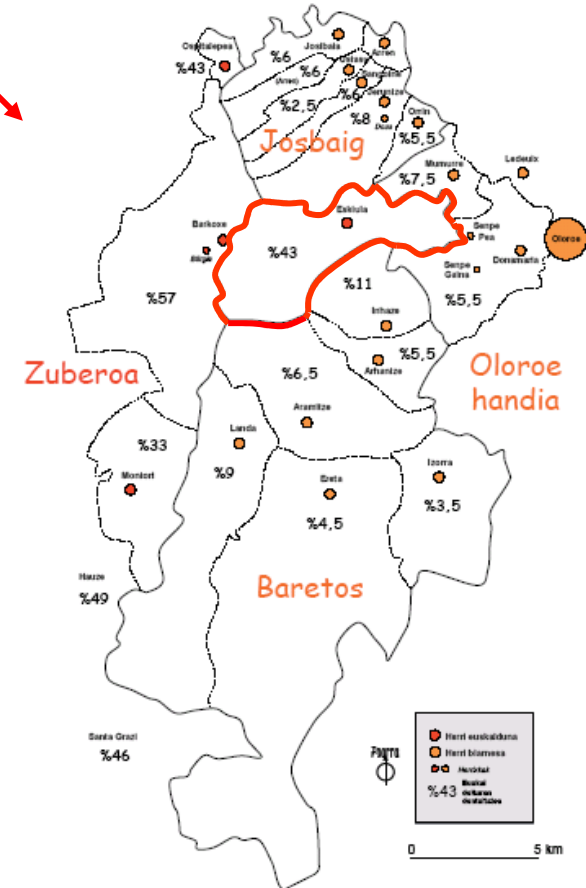

← Ezkerrean, Pirinio Atlantikoak (64 departamendua, Ipar Euskal Herria eta Blaino elkartzuz 1790ean osatu zuten. Aztertutako eremua Blainoko lurretan dago.

↓ Beheko mapan, (azpi)prefekturan eta barrutien antolakuntza erakusten da. Ikus daitzekenez, Zuberoa la osoa Oloroeko azpi-prefekturan dago. Zuberoako hainbat herri Donapaleuko barrutian daude.

Mugako herriak eta deitura euskaldunen dentsitatea

Josbaig harana Eskiulako udalerritik ikusita

Narbe: Eskiula eta Baretos haraneko auzoa

Baretos haraneko ikusmira

Auzoak eta etxaldeak: Eskiula, Josbaig, Baretos

Althabe (Bartabürü Ibar)

Minua (Bartabürü Ibar)

Phordol (Bartabürü Ibar)

Paxeu (Narbe - Inhas)

Erekahandi (Narbe - Inhas)

Ezpella (Narbe)

Gaur egun, herriak zortzi auzo dauzka: *Narbe, Bartabürü Ibar, Oskabi Ibar, Kanbellu, Hegia, Landa Sohüta, Barrena* eta *Berbila*. Jarraian, auzo bakoitzaren zehaztasunak emanen ditugu. Auzoen eta bertako etxe-izenen etimologia proposatuko da, baina proposamenak baizik ez dira. Berez, etimologia zientzia arriskutsua da oso, jatorrizko izenak historiaren lainoetan desagertu ohi baitira, eta anitzetan etimologistaren lana hipotesien proposatzera mugatzen da.

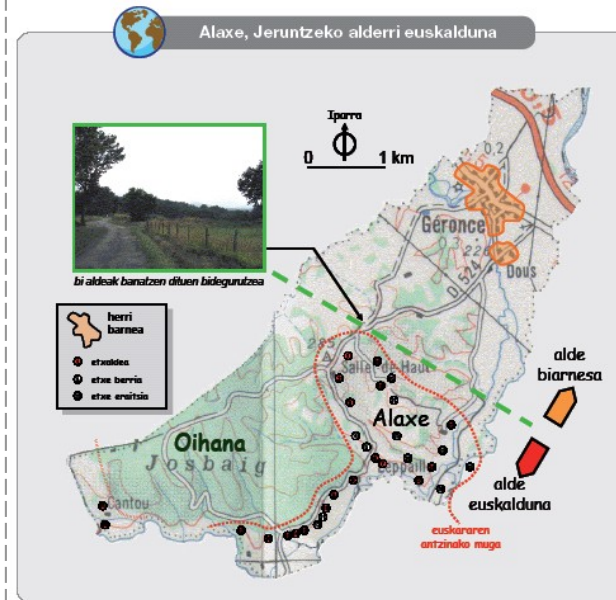
2.2. AUZOAK ETA ETXEA

Narbe. Izena narp- / narb(a) euskararen erro zaharretik dator. Haran hertsia da. Bertako erreka, Litos, Xabalgoiti lepotik ateratzen da eta Bert errekan isurtzen da. Ibar eskuin daude Aramitze, Arhantze eta Inhasiko bazter euskaldunak. Ibar ezker Eskiulak oraindik 42 etxalde dauzka. Ibar osoko bizilagunak Eskiulako eliztarrak dira, etxalde biarnes batekoak izan ezik (Lacondre). Antzina, Narbeko haur eskolak haran garaiok haur guztiak biltzen zituen, Eskiulakoak zein udalerri biarnesetakoak. Narbeko antzinako etxaldeak ondoko hauek dira:

Xabalgoiti (zabal + goiti), **Ilharreskondo** (ilar + ? + ondo), **Maixterra** (maizter edo biar. artzain maisua), **Ager** (agen), antzinako haur eskola, **Mügaritz** [müga'tx], **Lezepe** (leize + pe), **Bedekarrazbüri** [bedekarrazbü] (bedekarraz + buru), **Elgexuri** [elgexu'ri] (elge + zuri), **Prefeta** (fr. préfet), **Ezpelia** (ezpel + ia atzizkia), **Narbondo** (Narbe + ondo), **Bedekarraztia** (bedar/belar + [kar]jantz edo arratz oronimoa + ia atzizkia), **Pedro** (izen espainola?), **Laurens** [lau'entx] (izena?), **Noges**, **Loja**, **Idiart-Eihera** [idiart-ei'he'a] (iri + arte; eihera), **Beheregarai** [behe'ga'ri] (behera + garai), **Turta**, **Mendiondo** (mendi + ondo), **Ürrüstoi** (hurritz + doi atzizkia), **Eiheralt** [eihe'alt] (eihera + alde), **Berrügart** (berro + ? + arte), **Ibarrondo** (ibar + ondo), **Basagatx** [basagatx] (baso edo basa + gaitz), **Litos** (bertako erreka), **Laplace** (deitura frantsesa; antzina etxaldeak **Etxehun** izena zuen), **Kehellait** (kehella + alde), **Kaba** (fr. la cave).

Bartabürü Ibar [barhabü'ibar]. Auzoak Bartabürü etxaldeari zor dio izena. Gaztelondo auzo barkoxarreko osagarria da. Izen bereko erreka, Bartabürük alegia, auzoa Aramitzeko udalerritik bereizten du. Barkoxeretik muga Jos erreka da. Badira oraindik 13 etxalde. Han bertan zen Harbüztania, Jean Larasket sortu zen etxaldea. Antzina, auzoko hainbat haur Gaztelondoko haur eskolara zihoazen eta besteak Barkoxekora.

Bi komunitateen artean soroak, zelaiak eta basoak badira eta bi kilometroko tarte horretan ez da etxalderik. Alaxetar euskaldunek Jos errekarari erdaraz "le Jos" deitzen diote eta *Ühatza* beren euskaraz. Tokiko bitxikeria da, 'ühaizta' zubereraren era baita 'erreka' adierazteko.

Salet gainetik abiatuta eta aldapan beheira ibiliz, Alaxeko etxaldeak ondoko hauek dira (hizki grisetan: eraitzi direnak): **Manex** (goitizena?), **Salet** (biar. sala + 'et' txikigarria, salak antzinako etxe nobleak dira), **Xüdü** (sudur hitzetik?), **Lanusse** [lanüzia] (biar. landa + 'ussa' gutxiesgarria), **les Bouvreuils** (zaharberrietako eskola ohia), **Ambosia** [ambosia], **Esmenota**, **Notibolia**, **Tellette** /te e e/, **Barrake** gurasoen eta bi seme-alaben etxeak (biar. barraque 'teilagina'), **Berrietx** (berri + etxe), **Pelle**, **Pontaut** [puntauf] (biar. pont 'zubi' + aut 'altu'?), **Casabonne** [kazabuna] (biar. etxe ona) eta **Ardacq**. Bigarren mailako bide alboko etxaldeak ondoko hauek dira: **Etxegorri** (etxe + gorri), **Etgée** [edje] (biar. eth Gée), **Bergeron** (deitura frantsesa, etxe eraiki berria da), **Eslabai**, **Marcelena** (Marcel bizilagunaren izenetik), **Sagazpe** (sagar + haiz + pe), **Ordü**, **Hegilla** (hegi + 'lla' txikigarria), **Lahille** (biar. la + hilla 'alaba'), **Janttoa** [jantua] (Joan izena + 'tto' txikigarria), **Tillusborda** [tilyusborda] (Tillous izengoiti biarnesa + borda) eta **Lahargünia** (lahar 'sasi' + gune). Lahargünia Orineko udalerrian zegoen baina Alaxeko osagaia zen (irakur 'Orineko euskaldunak' ere bai). Azkenean, bi etxalde Jeruntzeko udalerrikoak dira, baina Barkoxeri begira daude: **Kantoa** [kantu] (biar. canton?) eta **Iribe** (hiri + pe).

Agerikoa da etxe-izen erdalduen nagusitasuna. Etxe-izen euskaldunak %35era heltzen dira, besteak erdal itxura dutelarik. Alta, emaitza hauek ez dira ustekabe hutsak, Eskiulako auzo berrienetakoen antzekoak baizik (Landa Sohüta, Barrena). Jakina denez, iraultza Frantziarera arte eskuilatarrak usadio euskaldunari jarraitzen zioten eta bizi ziren etxe-izena bereganatzen zuten. Gero, erregistro zibil frantziarrek garatzearekin batera, deitura zibil iraunkor bat gorde behar ukan zuten euskaldun guztiak, gehienetan bizi ziren etxe batekoak. Aldi berean, idazkari zibilek beste usadio bati jarraitu zioten, izen euskaldunak erdarara itzultzeari. Hala, Eskiulan erdal deiturak nagusi dira (%67), Alaxen bezalaxe (%60). Auzo eskuilatar zaharrenetako etxe-izenak, ordea,

Casabonne (Alaxe, chemin Ardacq)

Ardakla (Alaxe, chemin Ardacq)

Etxegorri (Alaxe, chemin Etchégory)

Etgée (Alaxe, chemin de Belacore)

Marzelena (Alaxe, chemin de la Hlértze)

Marzelena, kullua (Alaxe, chemin de la Hlértze)

Janttoa (Alaxe, chemin Lahille)

Eskiula: 5 mendeko historia

Eskiularren finkatze prozesua XV.tik XVIII.ra

1444 urtean
(hamar bat etxalde)

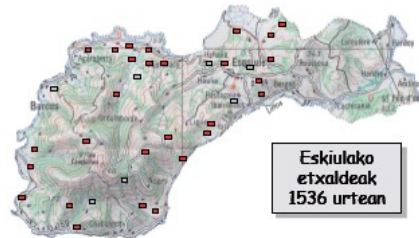
Lehenengo populatzaileak gutxi ziren eta Jos erreka erantzetan finkatu ziren.

Eskiulako etxaldeak 1444 urtean

1536 urtean
(90 bat etxalde)

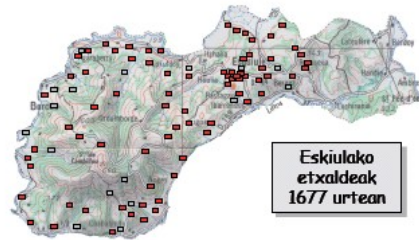
Mende bat geroago, Lüküzeko jaunek populatzaile andana bat erakarria zuten. Bizilagun berriak Jos eta Litos erreken ibarretan finkatu ziren.

Eskiulako etxaldeak 1536 urtean

1677 urtean
(150 bat etxalde)

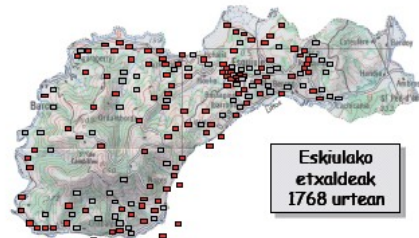
Mespleskoak heldu zirenetik mendebetera, Eskiula izugarri hazi zen eta bizilagunak Barrena auzoraino finkatu ziren.

Eskiulako etxaldeak 1677 urtean

1768 urtean
(180 etxalde)

Frantziar Iraultzaren bezperan, Eskiula biziki jendeztatutako herria bilakatu zen.

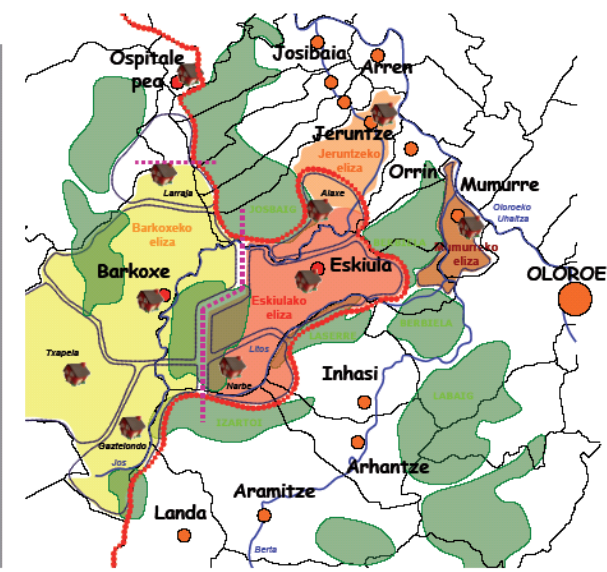
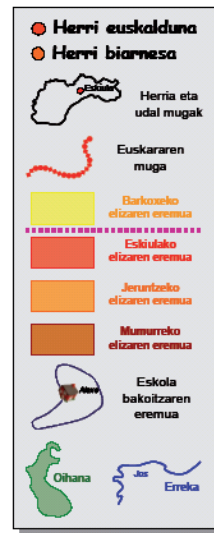
Eskiulako etxaldeak 1768 urtean

GOGORA! Egun eraitsiak diren etxaldeak **lauki grisetan** erakusten dira, eta egundaino iraun dutenak **lauki gorritan**.

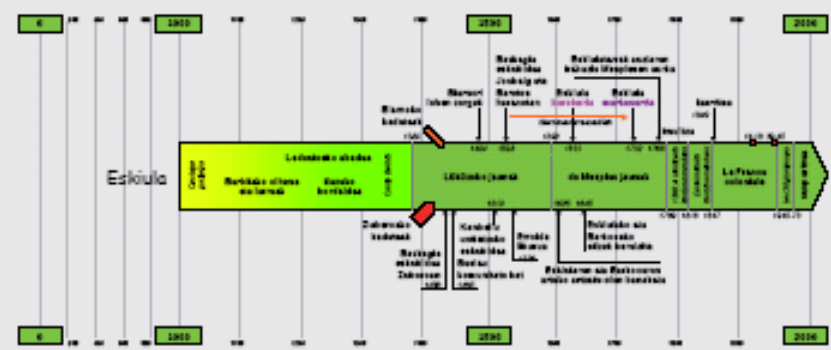
Bestela, etxalde batzuk aspaldi desagertu ziren eta ez da beti erraza jakitea ziurtasun osoz non zeuden. Gainera, etxalde zenbait izenez aldatu ziren eta aldaketa horiek ere huts egite anitzen iturri izan daitezke. Azkenik, zerrenda zaharrenak ez ziren osoak (1444, 1536).

Eskiula aldeko udalerrak, parrokiak eta antzinako haur eskolak (P. Etxegorri, 2006)

Eskiulako historia laburbiduz, Biarno eta Zuberoa artean

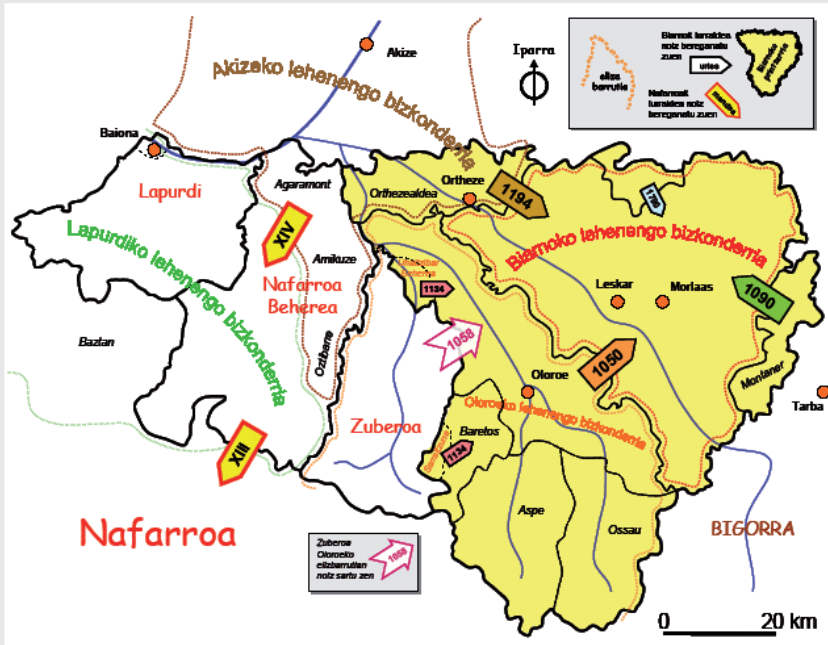

Erdi Aroan, Eskiula lama eta oihan baiak ez zen eta barten gotortutako beharrik ez ziren. Erdi Aro Barantiarrean, Lüküzeko jaun euskaldunak biologiari atarari zituzten, gahienak Zuberoatik, "poblan" berrak eskubide ugari emanaz. Lüküzetaren ondorengoak, Biarnoko Mesplesetarak, Eskiula baroim eta garo markesari bilakatu zuten, baina bertakoan eskubideak ematez behar izan zituzten. Iraultzaren bitartean, Eskiula herria jaun horietatik libre geratu ziren, baina bertako erakundeak galduta zituzten eta Frantziar Errepublikan nahasi ziren.

Biarnoko euskaldunak erakunde handien historian

Zuberotarrak eta Biarnoko bizkonderriaren hedapena (XI-XV)

Mapan ontsa ikus daiteke Erdi Aroan nola Biarnoko bizkonderria zabaldu zen gertuko bizkonderrien kaltetan. Bere aldean, Zuberoa lurralde txiki eta desiragarria agertu zen, eta bien artean gatazkak etengabe gertatu ziren. Zuberotarrek Biarnoko bizkondea 1058an hil zuten lehen istilu batean. 1078 aldera, Zuberoako bizkondea Biarnokoaren basailua izatera behartua izan zen. Ondoko bizkonde zuberotarra basailutza-ituna baieztatzerako ukatu zen, eta biarnesek Zuberoa inbaditu zuten. Zuberotarrak Akizeko bizkondearekin aliatu ziren eta biarnesak 1105ean kanporatu zituzten. 1120 aldera Zuberoako bizkondea Alfonsito Borrokalaria Aragoiko eta Nafarroako erregearen esanetara jarri zen, eta honek Mauleko gaztelua eraikiarazi zuen. 1134 aldera,

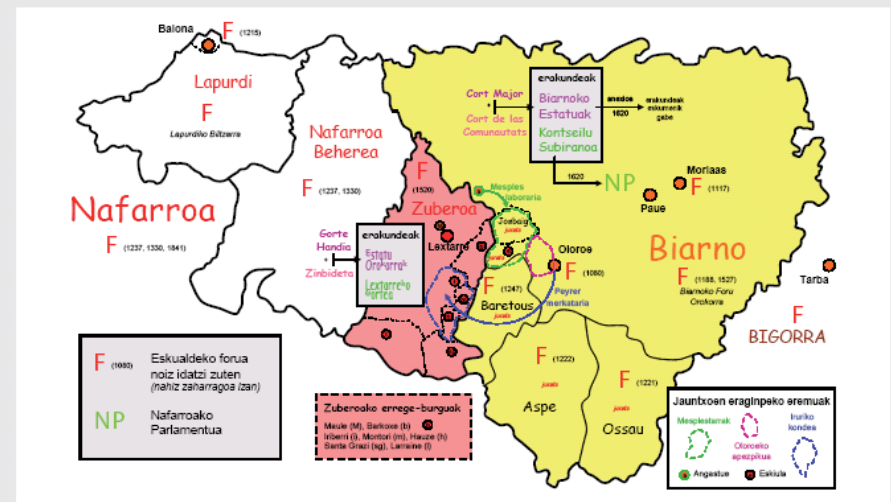
Biarnoko bizkondeak zuberotarrak gainditu zituen eta mugako hainbat lur kendu zien. Ehun Urteko Gerla hasita eta gudarosteen arpilatzeaz nazkatuta, 1375ean zuberotarrek Gaston Febus Biarnoko bizkondearen babes militarra eskatu zuten eta Biarnoko itzalean berriz sartu ziren. Febusek 'Camp Beillon' behatokia gero Eskiulako lurretan eraikiarazi zuen (irakur A2.1.1.1 eta A2.2.2 atalak). Erdi Aroaren bukaeran, zuberotarrak Biarnoko agintepean 60 urtez egon ziren, 1512an Frantziako erreinuari behin betiko sartu arte. Biarnesen eta zuberotarren arteko liskarrek XVI. mendean jarraitu zuten, erlijioko gerlen aitzakiarekin. Geroago, Paueko parlamentua ere luzarozan saiatu zen Zuberoa bereganatzen, Bordelekoetik aldentuz.

Biarnoko euskaldunak ez dira historiari kanpo bizi izan. Bukaerako sintesian, tokian-tokiko gertakariak historiaren korrante nagusietan duten kokapena erakusten da.

Foruak, usadioak eta erakunde zaharrak

Foruen etorkia Nafarroan eta Aragoan bilatu behar da, baina eskualde bateko heritarren usadio zaharrei jarraitzen zaizkie besterik gabe. Biarnon eta Bigorran Foru izena zuten; Zuberoan eta Gaskoniako beste eskualde batzuetan (Armagnac ospetsuan adibidez, Biarno-Foixekoan etsaien lurraldean), aldiz, Usadioak deitzen zituzten. Hainbat hirik ere pribilegioak bazituzten (Baionak adibidez), frankizia-gutunak izenekoak. Foruak eskualdeko legeak ziren eta denek bete behar zituzten, nobleek barne. Etxe-buruek herriko batzarreko ordezkariak hautatzen zituzten (zinpekoak edo zinegotziak, biar. jurats). Horien ardurak, epaiketak eta zergen banaketa eta bilketa ziren, besteak beste. Eskualde mailan, erakunde autonomoak baziren eta subiranoek errespetatu behar zituzten, errege izanik ere. Frantziako erreinuari berandu sartu ziren eskualde horiei "Estatuko Herrialde" deitzen zieten⁽⁸⁾, bertako erakundeak gordeirik baitzituzten. Beheko mapan Zuberoako eta Biarnoko erakundeak zeintzuk ziren ikus daiteke.

Zuberoak bi erakunde zituen. Lehen *Lextarreko Gortea* zen, bertako organo judicial bakarra, eskumen zabalekoa. Ordenuzko Gortea ere deitzen zioten (zubereraz, orda = deiadar). Hamar epaile iraunkorrek –"potestat" edo jaun hereditarioek– eta lurjabe edo noble nagusiek –domenger eta sala baten jabeek– osatzen zuten. Zuberoako bizkondearen eta gero Mauleko kapitain alkaidearen agintaritzapean biltzen ziren, Lextarreko intxaurrendopean. Bigarren erakunde *Zuberoako Estatu Orokorra* ziren, legeak bozkatzzen zituzten eta Zuberoako lur-antolaketa arduraz zuten. Gorte Handiak (nobleak eta elizgizonak) eta Zinbidetak ("Silbieta", herri xumea) osatzen zuten. Feudalismoa ordokian eta mendi-ertzean indarrean zen, baina ez zen mendekorik Zuberoan. Gainera, mendialdea ondasun zatiezina zen eta artzain-olen jaunek kudeatzen zuten.

Biarnok ere bi erakunde zituen. Lehen *Kontseilu Subiranoa* zen eta legeak bozkatzzen zituen. Vic-herrialde bakoitzeko baile bat bizkondearen ordezkaria zen eta justiziaren arduraz zuten. Bigarren erakunde *Biarnoko Estatuak* ziren, 'Cort Major' (nobleak eta elizgizonak) eta 'Cort de las Comunautats' (mendialdeko haranak, hiriak eta herrien ordezkariak) gortek osatuta. Eskualdea kudeatzen zuten eta bizkondea behatzen saiatzen zen.

Baretos, Aspe eta Ossau haranek ia burujabe ziren eta berezko foruak zituzten. Mendi garaia ondasun zatiezina zen eta alderdi anitz zegoenez, Zuberoarekin antz handia zuten. Liskarrek ordokialdeko bizilagunekin trahumantzia-kontuengatik gertatzen ziren eta menditarrek razia-eskubidea bete ohi zuten! Josbaig haranak ere komunitate bat aspaldi osatua zuten eta guztien ondasun zatiezina zen bertako oihana, berezko forurik ez ukanagatik (1188ko Biarnoko foru orokorra zuten).

Eskiula kontu berezia zen. Eskiularrek eskubide andana bat Lüküzeko jaunari esker eskuratu zuten. Bertako biltzarra zuten (biar. "jurats") eta legeak (plur.) Usadioak (sing.) egiten zituzten⁽⁹⁾. Herri berria izanik, bertan ez zen etxalde noblerik. Biarnoko herria zen eta hortaz bertako jauna Biarnoko Foruak babesten zuen, baina eskiularrek Zuberoako mendialdean artzaintza-eskubideak bazituzten (irakur A2.1.1.4).

Euskararen egoera: oraingoa eta hizkuntza bilakaera

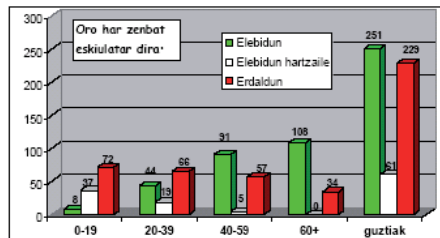
3. Euskararen jakintza eta erabilpena

3.1. ESKULAKO EUSKARAREN EGOERA ZENBAKIETAN

Esquilatarren euskara-erabiltzaileen datuak Esquilako udalarekin hainbat urtez idazkaria izan zen Marie- Reine Hurzurigaraik 2004ko abenduan eman zizkidan. Lan bikain haren egiteko, idazkariak Esquilako etxe bakoitzeko bizilagun guztiak kontuan hartu zituen eta geroztik datuak era baliagarri batera moldatu nituen. Emaitzak Mendebalde Kultura Alkartearen XI. jardunaldian 2007 an aurkeztu nituen eta jarraian gogoraziko ditut (kasu, 'elebidun' adierarekin, 'euskara-frantses elebidun' ulertu behar da).

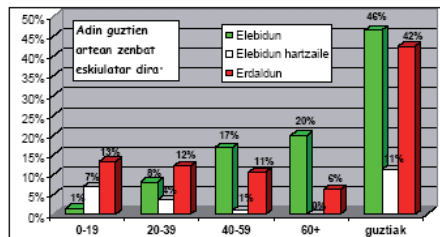
Zenbat esquilatar dira...	0-19	20-39	40-59	60+	guztiak
...elebidun	8	44	91	108	251
...elebidun hartzaile	37	19	5	0	61
...erdaldun	72	66	57	34	229
orotara	117	129	153	142	541

Esquilatarren euskara-erabiltzailea 2004an

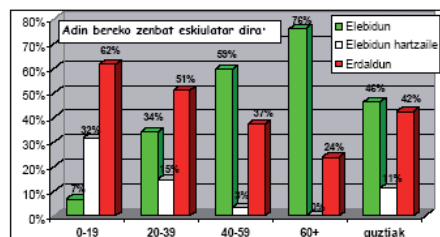
Zenbakiak hiru modutara erakuts daitezke, ondorio ezberdinen atera ahal izateko. Lehen grafikoak talde bakoitza zenbat esquilatarrek osatzen duten erakusten du. Bi talde nagusi eta orekatu nabaritzen dira: euskaldunak eta erdaldunak. Euskaldun hartzaileen taldea txikia da eta kide gehienak gazteak dira.

— 1. grafikoak esquilatarren euskara-erabiltzailea

Bigarren grafikoak zehaztasun erlatiboak ematen ditu. Adibidez, talderik handiena euskaraz dakiten adinekoen taldea da, eta txikienetako euskaraz dakiten gazte esquilatarren taldea...

— 2. grafikoak esquilatar-talde bakoitzaren prisua euskara-erabiltzailea

Hirugarren grafikoak adin-talde bakoitzean zoom bat egiten du. Iraganaldiko eta etorkizuneko argazkiak ematen ditu. XX. mendeko erdialdean, esquilatar gehienak euskaldunak ziren. Hamarkada gutxi geroago eta etorkizunari begira, esquilatar gehienak erdaldunak izanen dira.

— 3. grafikoak esquilatar-talde bakoitzaren euskara-erabiltzailea

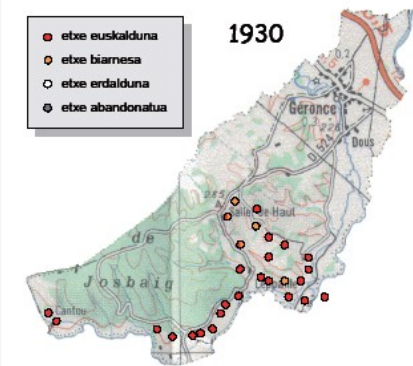
Alaxe, auzo euskalduna izatetik auzo despopulatu izatera

Eliza aldatze kontuak alaxetar andana bat jertuntarregana hurbildu zuen, eta ondoko ezkontza mistoak (euskaldun-biarnes) azal litzake. Izan ere, lehenik Tellitian, Marzelenian, Xüdürrian eta Saletian (ez luzerako azken honetan), eta geroago Kazabunan eta Ardakian guraso edo heldu biarnes bat sartu zen eta haurrak mintzaira biarnesez trebatu ziren, euskararen kalterako (Tellabidek zera zioen: "amona hilez geroztik arrotzu den Tellitia"). Eliza aldatzearen ondorioen hariari jarraituz, goialdeko haur alaxetarrei katixima frantsesez irakasten zitzaion, eta horretan ere euskararen kalterako aldaketa izan zen, gurasoek indar gehiago egin behar baitzuten etxe barruko mintzairaren gordetzeko. Hortaz, euskararen atzerapenarekin zerikusirik daukate bi erdarek. Ezkontza mistoak gain, auzoko Lahillan, Ambošian, Esmenotan eta Notibolian familia biarnesen finkatzea ere aipatu beharrekoa da. XX. mende erdialdera, auzoa etxalde euskaldunen eta biarnesen arteko oreka berri batera heldu zen, euskara oraindik ere mintzaira nagusia izanik.

Hala ere, oreka berri horrek ez zuen luzaz iraun. Izan ere, auzora haur eskolaren etortzearekin batera (1905), frantsesa ere indarrez sartu zen etxalde euskaldunetan. Gainera, hainbat gurasok Frantzia lan egina zuten eta gustukoa zitzaion haurrekin frantsesez egitea, Etxegorrian, Etxegoñian, Hegillan eta Berriebian, kasurako. Frantsese-prozesua areagotu zen auzoko haur eskola hetsi zutelarik, eta haur euskaldunak Jeruntzeko eskolara joaten hasi zirelarik. Hizkuntzarekiko haustura gogorragoa gertatu zen eta euskaldun hartzaile bilakatu ziren, Barrakiakoak kasu. Azken finean, haur eskola guraso askorentzat frantses-mailaren hobetzeko parada izan zen, horretan ere euskararen familia-transmisioaren kalterako.

Bigarren Mundu Geratik landa, modernitatearen haizeak auzoa bortizki jo eta astindu zuen. Esquilako gizartearen eragin zituen eraldaketak aurreko kapituluari aztertutik diugu. Alaxen, bilakaera goiztiarago eta azkarragoa izan zen. Mende erdiko tartean, auzoak ehun bat bizilagun galdu zuen eta, XXI. mendeko atarian, Alaxen ez zen hogeita hamar bat bizilagun besterik bizi. Etxe anitz arrotzu dira edo abandonaturik geratu, eta sarritan denboraren poderioz eraitsi. Alaxen emigrazio ekonomikoa beste inon baino geldiezina izan da.

Irakur 'euskara Lazean' azalpen gehiagorako.

etxe alaxetarren mintzaira 1930 aldera

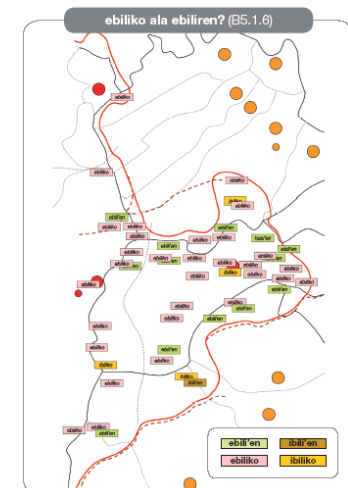
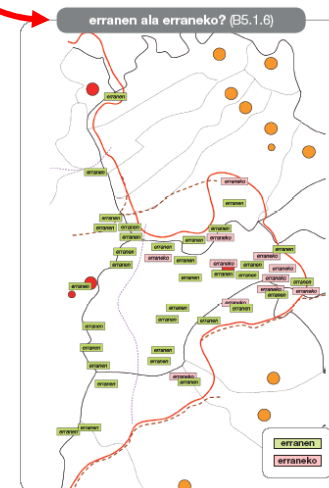
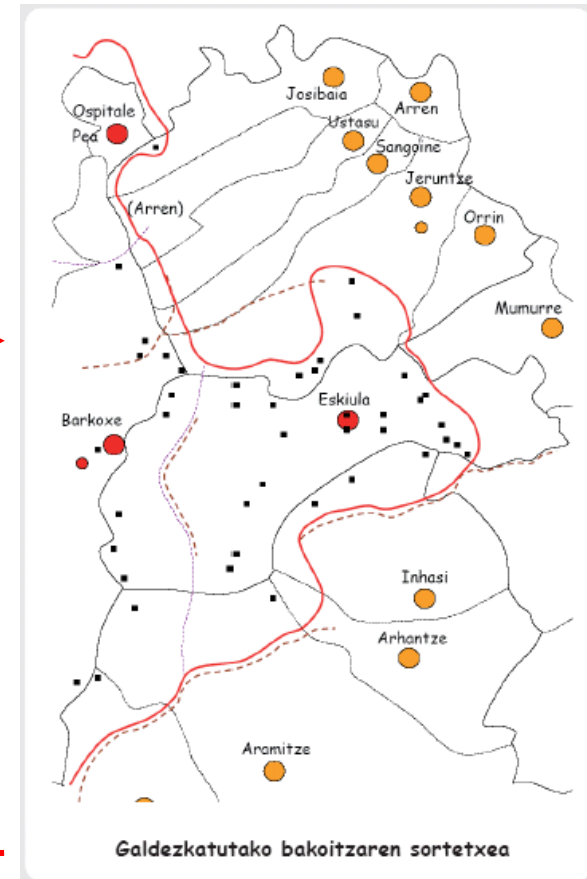
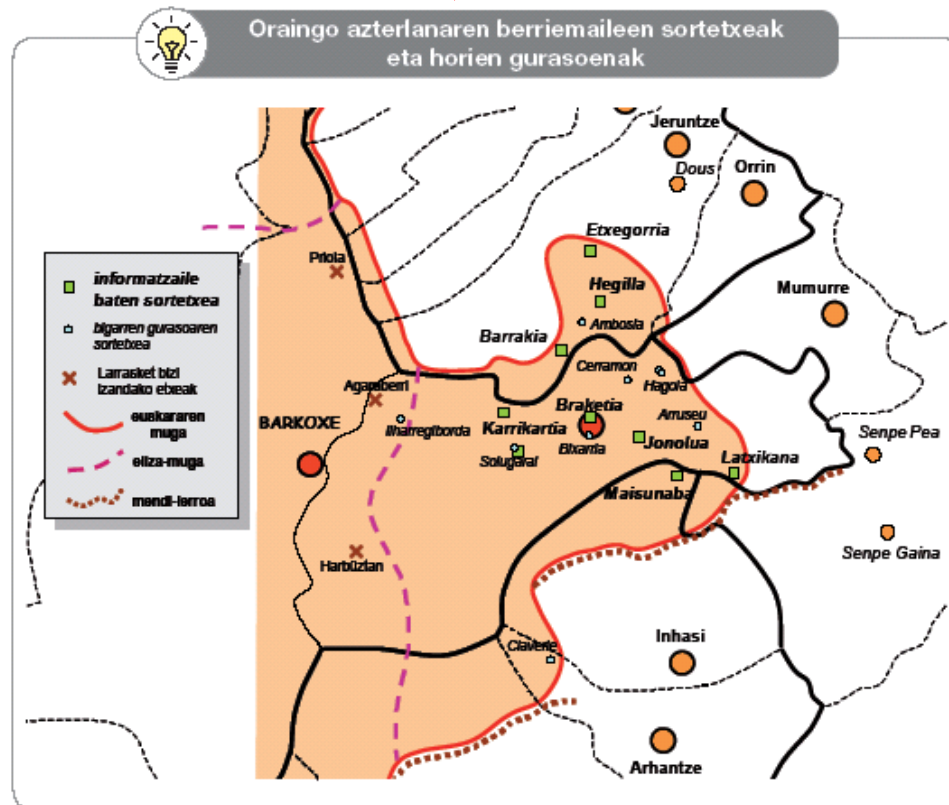
etxe alaxetarren mintzaira 1960 aldera

etxe alaxetarren mintzaira 2000 aldera

Hizkuntza ikerlanaren hautuak

- ✓ Ereku mugatu bat, Eskiula ardatz.
- ✓ Ereku mugatuaren aldakortasunaren aztertzeko: galdera sorta bat. →
- ✓ Informatzaileen aukera: horien bi gurasoak, azterketaren eremukoak dira. ↓

Eskiula aldeko euskararen deskribapen zehatza (130 or.)

1.2. IZENONDOAK

1.2.1. IKUSPEGI OROKORRA

Eskiula aldean, izenondoak ez dira ezaguri bereziki izen-talde batean diranean; bortuko bide hori eta gaitz bat (mendiko bide hertsu eta gaitz bat). Aldiz, izenondoak predikatu osagarria denean –eran nahiz baita izen-taldekiko kargo, izen aditzari lotuta– baita hiru aukera:

- **Mugagabea** (eredu amunta): *añ tük* (er[ak] duk); *haniko tük* (hango[ak] duk); *zura idor duk* (zura idor[ra] duk); *izasus edar duk* (izasoa edar[ra] duk); *be'lo dala aratan duk* (eta alaman[ta]n ikhasia gogor dala [egurak]da) boro dala ematen duk eta alaman[er]an ikhasia gogor[ra] dala); *bátsia libür duk* (bátsia labor[ra] duk); *egink' r'us izateko* (egink' dohatsua) izateko); *lakat' lükak* (lak[ak] lükak); *mündü huntan, haner baño duk* (lana gustako denin [mündü huntan, aniz balo duk lana gustuko]a denin). **OHARRA:** *dakhatutako izenondoan izen bilakatsen da: añ duk* (erl duk, eritasun bat duslako) *baha aña duk* (jerla duk, arl den pertsona eta ez beste bat).
- **Aposizioa**, izen taldekiko kargo (Inakur 'Hautakundestartik landa' gutuna); *sa' kurtsele'ñi bantik* (sal dngotz berlekkin); *hamak, t'ipi edo handi, lan ho' egiten die* (herlek –t'ipi edo handi– lan hori egiten dieki); *bethi badük galzen dienek gatzük* (bat badük) *galzen dute[ak] gatzük*, it. 'mauvais perdants'); *badegu hanin herriain bat uskaiduna* (badiegu hanin udaltzain bat euskalduna [dena]); *orok gogus aiego'le g'nia* (guzteki gogoa alegara gantzi) *gaitz bat handi eta eskar* (gaitza handi eta azkar bat). Antzeko gaitza bat gertatzen da izenik: *akuntü'ük duk* L.G.-ek, *ene kosia* (ezkonduki duk L.G.ekin, nire lehengusua [den horrekin]).
- **-rik** atzikiarekin, mementoko egoera baten adierazteko: *zieta hüksük tük* (platanak hutsek duk); *eñhe'ik edo añhe'ik da* (mekaturk da); *gaste'ik h'i* (gastetk h'i); *übu' haner xaheli'ük dütük* (übu' aniz kalaturk duk); *ahus zabail* (ahoa zabail); *Esk. ito'ük duk* (dohantk duk); *basie rübi aipja bat fernetü'ük* (badiek Rugby talde bat lanturk); Azken adibide honak B4.1.2.1 ataleko apostofa erokarretan du, adizt. buntua izenondo bilaka baltatze: *hük da*; *sühonoko platan izena grabatük duk* (sühonoko platan izena grabaturk duk); *zahant'ük duk* (zahanturk duk); *ahus g'itxak hamitük* (za zia [ene gaitzak hamituk utzi zian]); *hüstük duk* (husturk duk); *mündü arzetük duk* (mündü arzeturk duk), *eskola zeratük duk* (eskola bertu duk); *bihuk frisetük duk* (biok edo leak ikurturk duk); *Bz. ene aita'en etia behelük da m'itiaz* (nire aitaren ohea betark da mutiaz).
- **Mugatua** (bakanka) *edera duk* (edera duk); *erük' r'usa* (ez duk dohatsua); *berri berri duk* (berri-berri duk). **OHARRA:** izenondo mugatuek ezaguriaren azpimarratze bako duz edera duk, beraz gaitza edera delako). Hona hemen n'haurek jasotako adibide poliki bat: *aita eta ama uskaidünz üta, j'itensk bera uskaidünk* (aita eta ama eskaldun [k] zian; []iok baina euskaldunak [plural]).

B4.1.1.1 atalari, berak apostofa eta mugagabean izenondo bezala erabili dala ikaslea azaldu du. Erakutsita bera gaitza duteko -zko (mak -ko) atzikiarekin; *izenondo gisa: tristatza izagirikus duk* (tristatza izagirikoa duk); *izenlagun gisa: izagirik bükio mina diat* (izagirik buruko mina diat); ant. *izagirik nahaskaria* (izagirikoa nahaskaria); *egiaj'kristo'ia* (egiazko kloroia); *Esk. anel'ehano' usz' n' ikhasia* (nre lehengo euskararen) [akaskia].

1.2.2. OSOTASUNA

Eskiula aldean, osotasuna ondoko balabildetako baten bidez adieraz daiteke:

- **IZIGARRI** (izagari), beraren *aitzinear* (izagari lakat' duk); *bbili dohatsua* (nauk); *izagari untza duk* (izaz untza duk); *Nancyko ikastegik izagari famatik tük* (Nancyko ikastegiak oso famatuak duk); ant. *izagari eskolier* (huzaren [oso ikasle ona zen]; beraren gibelean: *be'lo izagaria duk* (bero izagaria duk); *g'ün izagaria duk* (g'ün izagaria duk, 'hamigaria' adierazkin).
- **EZINAGO:** *baxter ezinago edera duk* (baxter ezin ederrago duk); *ezinago azkar duk* (oso azkar[ra] duk, adiera 'abildura' da); *ezinago añhe'ik n'üzü* (ezinago nekaturk nautu).
- **TERRIBLE** (it) *temble huntent gütük* (izagari dohatsua) [gaitz]; *temble min nia* (asko min nian); *nausia temble gogor duk* (nagusia ikaragari gogor[ra] duk).
- **ZINEZ:** *b'ihak'atzen züta zinez* (borrokan zitan zinez).
- **SEGÜRKI** (segurki): *segürki handi duk* (izaz handia duk).
- **PÜRKI** (erabat, fr. pur): *erük' eraiten ahal phürki ogen d'äla* (ez duk eraiten ahal erabat hobendun dirala); *tano'le huntan eskütük* (pürki ezinbestatük) (honore honetan ez gaitz erabat ezindurk, < oraingo honetan).

izenondoaren errepikapenez ere bali daiteke, izenondo taldea nahitaz mugatua: *berri berri duk*; *xü' xü'la* (buru-buru); *höf höfia* (horl horl); *be'ü be'üs* (banak-banaka, azkar); *h'le kanta' amapostü egiten diat* (balant balanta [nre gutunari erantzuten diat oso berandu]).

OHARRA. OSO ez da izenondo edo berondah gisa baliz erabiltzen: *oso'ük duk* (joserik / betarik duk), *gerla osoa* (gerla osoa); ant. *gük egin g'ün'itata oso'ük* (gük egin g'ün'itata osoa). Ezin da balitu 'araz', 'bbili', 'izagari' eta abar balabildetako gisa.

1.2.3. IZENONDOAREN ALDERAKETA MAILAK

Euskara batuaren 'baino ... -ago' eran-molde konparatiboa eraldaketarik gabe erabiltzen da, baina izenondoan normalki mugagabean ezartzen dala gogoratu behar da:

- **BENO** [HANITXEZ] ... -AGO: *eruz handigo duk* (g'ün urthün bano [artoa handiago] duk [agan urtan baino]); *Frantziain bano merxigo duk* (Frantziain baino merxago[a] duk); *höf d'ienb'olastarrago badük* (höf d'erba lastarrago

bazok); *Esk. aita bano hanitaz handigo duk* (aita baino askoz ere handiago duk); ant. *hanitaz hoba* (askoz ere hoba); ant. *batza aphalago zia* (ahotsa apalago [a] zian); **EABL** *ene ania ni bano azkarago duk* (nire ania ni baino azkarago [a] duk); *astago duk* (astago [a] duk); *astugo* (astago [a], 'argalago' adierazkin); *gatzigo* (gatzago); *zahigo* (zahago, azkarago [a]); *Esk. üzigo* (ustuago, makago). Adimilazkoak gertatzen dira: *A + ago > -ago, E / I / U + ago > -igo, O / Ü + ago > -ügo*.

- **are ... -ago** adierazteko, eran-molde balokidea **ORAINO ... -AGO** da: *u'ano ni bano b'ipigo duk* (ni baino are b'iklago [a] duk); *Esk. u'ano nik usta nin benoituzigo dütü* (nik usta nuen baino are ituzlago dütü).
- **GERO**[a]GO **ETA** -AGO: *g'o eta gatzigo duk* (garo eta gatzago [a] duk); *Esk. g'o ego eta gatzigo dütü* (zeratze [g'oro eta gatzigo da [züka] herrian); *Esk. g'o ego eta astugo duk* (garo eta astago duk).
- **-XEAGO:** *aiago'axigo duk* (akgaraxago [a] duk); *egia duk* *merxigo dala* (j'gla duk merxago [a] dala). Adimilazko gertatzen da: *XE + ago > -ügo*.
- **HON** + -AGO > **HOBE:** *höf höbe duk* (ehaia bano [horl hoba] duk eriltzea baino); *o'äi badük hobeki* (orain bazok hobeki); ant. *hanitaz hoba* (askoz ere hoba [da]).

Aldiz ikuzkoak ere -AGO alderatze atziki har dezake; **NAHAGO:** *nahigo diat* (egin dezala [nahigo diat egin dezari]); **EZINAGO:** *baxter ezinago edera duk* (baxter ezin ederrago duk).

Gaitzigo edo laregitasuneko atziki -EGI da, euskara batuaz bezala, eta izenondo mugagabean dago: *doñ diat bano be'antag duk* (dolu diat bano beranduegi duk); *go'ag' hat'ü duk* (Bordala'at j'eko [gorag] heldu duk [Bordala atortzeko]).

SAILA	IZENAK (ereduk)		ADITZONDOAK (ereduk)	
	Mugagabea	Mugatua	Mugagabea	Mugatua
Mugagabea bal ala ez?	badüe odiskide [adue atbidek] (etxean [antzikoa])	odiskideak hor dira [atbideak hor dirä]	eri da [gogari]	eria da [personä]
			zabalik da [memerako egotz]	ederra da [memerakoz]
	izan aldiamugazten da: etxe berria da [memerakoz mugazten da] etxe berri-berria da			
Ezberdintasuna [gehilago] [era ...] (askoz ere ...)	badü [orano] nik bano sos habero da [adu nik baino [ar] sos gehiago]	badü [hanitxer] nik bano sos habero [adu [askoz ere] nik baino sos gehiago]	[orano] ni bano handiago da [ni baino [ar] handiago da]	gero[ago] eta handiago da [g'ro eta handiago dä]
	badü hanitxer nik bano sos ap'ün/g'otiago [adu [askoz ere] nik baino sos g'utago]	haberoxe > habero > haberoen > sobera	ni bano hanitxer handiago da [ni baino askoz ere handiago da]	on > HOBE > HOBEREN > HONEGI
[sz hah] [beste]	ez dü hainbeste sos		ez da hain handi	
Berdintasuna [bezah] [beste]	badü nik bezainbeste sos		ni bezain handi da	
Gehiengoa Superlatiboa	[an habero] [xe] + d'atnabida	[an habero] [en] + d'atnabida	etxeetako etxeetanik etxerik etxe Ø	} handiENA
Gehiagotzea	badü gero[ago] eta lan gehiago		gero[ago] eta handiago da	
Gehiegitasuna	badü lan sobera		handiegi da	
Nahikotasuna	badü aski lan		aski handi da	
Zenbatzaileak	ORO, saldo [handi] bat, hanitx, zenbait ap'ür, güti, amifü bat, doi bat, dena [bakanka], güzi [hiz] [sarara], 'albat		zinez, pürki, segürki [izagari, ezinago, terrible] 'oso [solik berondo gisa]	

Oinarri sendo bat euskalki zuberotarraren ikasteko

- ✓ Atal bakoitzean, zuberera arautuaren ikasteko giltza bat ematen da.
- ✓ Abiapuntuak Eskiula aldean jasotako adibideak dira.

Hasperena noiz idatzi

Euskara batuaren gauzatzeko garaian, hasperenaren auziak ika-mika sutsuak piztu zituen. Azkenean, hasperena bi kasu bakarretan idaztea erabaki zen, hitz hasieran eta bokalarlean, betiere hitzaren hasperena iparralde gehienean hedatua bazen.

BATUAZ BEZALA:

Hitz hasieran: hola, hala; heben, hor, han (eta eratorritako aldaerak); hain, handi, harri, hartü, haur, hasi, hautatü, heltü, hegal, herri, hertsü, hi, hil, hitz, hobe, hor, hügü, hüts; hiru, hamar, hoge; hau, hori, hura (eta erakusle guztiak); eta abar.

Hitz barruan, bokalarlean: ahal, ahalke, ahate, ahatzte, behar, behin, bihar, nahi, ehün, lehen, lehertü, mahain, mehe, ohore, ohoin, xehe, zühür, nihaur (eta beste erakusle indartuak) eta abar.

Herskari leherkariak Kh, Ph, Th: K, P, T idatzi behar dira, Hrik gabe (ikus B2.2.1).

L-h N-h Ñ-h eta R-h taldeak: L, N, iN eta R / RR (batuaren moduan) idatzi behar dira, Hrik gabe.

R > H bilakaera: R batekin idatzi behar da; aran, arin, berezi, soro.

BATUAZ EZ BEZALA:

Hitz hasieran, H batekin: haidürü (aiduru), hanitx (anitz), haro, hon, hoin, hur, hümrün...

Hitz hasieran, Hrik gabe: aragi, aurride, ezür, igitü, odel, ogen (hoben), adi (had)...

Hasperenari dagokionez, bertako hitz zuberotarrak ahoskatu bezala idatzi behar dira, jakina, betiere bokalarlean edo hitz-hasieran bada: haboro, hüllan...

Herskari leherkari bitxi horiek (Kh Ph Th)

Hots talde hau ez da iparraldeko euskararen bitxikeria bat. Lehenik, Hegoaldean ere garai batean hots arruntak ziren, Arabako herri zerrandek (1000 aldera) ontsa erakusten dituzenez. Bigarrenik, gaur egungo ingeles hizkuntzan ere biziki hedatuak dira herskari leherkariak. Hala ere, frantsesari eta espainolei arrotz egiten zaizkie eta herskari ahoskabeekin asimilatzen dituzte (K P T), horien ama hizkuntzetan hotsik hurbilenak baitira.

Aita Junes Casenave-Harigileren Euskara Xiberotarraren Gramatikak zer dioen

absolutua	NOR	Ø	
ergatiboa	NORK	-k	
datiboa	NORI	-i, -er	
genitiboa	NOREN	-en	
leku genitiboa	NONKO	-ko	+ 'noizko' + 'zertarako' ere bai
soziatiboa	NOREKI	-ki	-kin, -kila eta -kilan ere bai
destinatiboa	NORENTAKO	-entako	-entzat ere bai (Mendebaldeko era)
motibatiboa	NORENGATIK	-gatik	
instrumentala	NOREZ, NORTZAZ	-z, -tzaz	-taz ere bai
inesiboa	NON	-n, -tan	+ 'noiz' + 'zertan' ere bai
ablatiboa	NONTIK	-tik, -rik, -ganik	+ 'noiztik' + 'zertarik' + 'noretarik'
adlatibo soila	NORA	-la, -ra, -gana	→ helburua adierazten da
hüllantze adlatiboa	NORAT	-lat, -rat, -ganat	→ norabidea edo helbururako bidea
muga adlatiboa	NORA ARTINO	-rano, artino	+ 'noiz artino' + 'norano' ere bai
partitiboa	NORIK	-ik	
prolatiboa	NORTAKO	-tako	-tzat ere bai (Mendebaldeko era)

Jean Larrasketek eta nik azaldukoaren aldean, gramatikagileak 'nora' eta 'norat' kasuak ia alderantzizko era batera bereizten ditu. J.B. Coyos eta Sü Azia kultura elkarte mauletarra bat datoz autore santagraztarrekin, baina Jacques Alliersek Larrasketen azalpenak hautatu zituen (irakur 'Manuel pratique de Basque', 'zuberera' sarerra). Baliteke auzi honen inguruan adiera-ebzberdintasun handia izatea Zuberoko ipar-ekialdeko eta gainontzeko eremu zuberotarren artean.

Opazkoaren hiru aldiak:

Iraganaldiko opazkoa: **AILITZ mintzaTÜ!** eta **AILÜ galDÜ!** ereduak.

Orainaldiko opazkoa: **AILITZ mintzaTÜRİK!** eta **AILÜ galDÜRİK!** ereduak.

Geroaldiko opazkoa: **AILEDI mintza!** eta **AILEZA gal!** ereduak.

ALDIA / MOTA	AURREKOA (baldintza)	ONDORIOA: 1. aukera	ONDORIOA: 2. aukera
GEROALDIA (agian)	ikus baleza ikus[ten] ahal baleza ikusi nahi baleza	ikus liro(ke) ikus[ten] ahal liro(ke) ikusi nahi liro(ke)	- - -
ORAINALDIA (gaitasuna)	ikusten balü ikusten ahal balü ikusi nahi balü	ikusten lüke ikusten ahal lüke ikusi nahi lüke	*ikus lüke (okerra da) - -
IRAGANALDIA (gertatu ez zena)	ikusi balü ikusi ahal üken balü ikusi nahi üken balü	ikusiko züan ikusten ahal zükean ikusi nahi zükean	ikusi(rik) lüke ikusi ahal üken lüke ikusi nahi üken lüke

Perpaus mota	Aditz jokatu batekin	Aditz jokatu gabe batekin
Konpletiboak	aditzkia + aLA	
Erlatiboak	aditzkia + aN [zoin] / [non] ... BEIT + aditzkia apozizioa: aditzkia + aN + deklinabidea	aditz burutua + rIK
Zehar-galderak	zer ... aditzkia + aN	zer + aditzzoina / aditz burutua
Denborazkoak	aditzkia + aNEAN aditzkia + aLARIK aditzkia + aiNO aditzkia + aN ALDI OROZ	aditz izena + TZEAN (noiz?) aditz izena + TZEEZ (zer dela?)
Kausazkoak eta helburuzkoak	aditzkia + aLAKOZ ZEREN ... [beit] + aditzkia BEIT + aditzkia	aditz izena + TZEKO (zergatik?) aditz izena + TZERA (zertara?) aditz izena + TZEEZ (agindua)
Moduzkoak	aditzkia + aN BEZALA	aditz burutua + rIK aditz izena + TZEEZ (nola?)
Kontzesiboak	BA + aditzkia + ERE	aditz burutua + rIK ERE aditz burutua + aGATIK [ERE]
Baldintzak	[BALIN] BA + aditzkia	
Aukera galderak	[EIA] ... aditzkia + aNEZ	
BAI ala EZ erako galderak	aditzkia + A?	

Zubereraren deskribapena

Eskulako aldekotik abiatuz

2.2. ZUBERERAREN GAUR EGUNGO EZAUGARRIAK

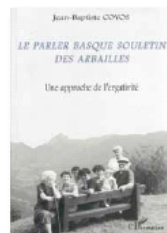
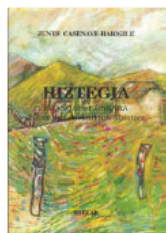
Zubereraren hainbat bereizgarri kapitulu-bukaeretan gogorarazi ditugu, Koldo Zuazok azpimarratutakoa bilduz⁽¹²⁾, eta jarraian laburbilduko ditut. **1/. AHOSKERA.** Arkaismoen aldetik, N eta L ondoko herskari ahostunak, hasperenaren maiztasuna eta indarra, bokal sudurkariak, azentua (erromantze biamesaren moduan, oxitono edo paroxitono) eta bokal arteko herskari ahostunen egonkortasuna⁽¹³⁾: eGin, iBili, eDan (sinkoparik gabe). Berrikuntzen aldetik, U > Ü, O > U, UA > ÜA > IA eta AU > AI bilakaerak, i + a > I eta u + a > U asimilazioak, IA > ÜA asimilazioa (uzkia > üzkoa, ahoska /üzkia/), / 3 / eta / z / txistukari ahostunak eta R dardarkariaren bilakaerak (bokalarkeko sinkopa, bustidura inoiz). **2/. DEKLINABIDEA.** Badira nabarmentzeko bereizgarri gutxi: datibo pluralaren -ER atzizkia, soziatiiboaren aldaerak (noreki, norekin, norekila eta norekilar), 'nora' kasuaren itxurak (nora edo norat, -ALA edo -ALAT singularrean). Izen bereziek NORA eta NONDIK kasuetan dituzten era bereziak ere nabarmentzekoak dira. **3/. ADITZAK.** Adizkiei dagokienez, honako bereizgarri hauek azpimarratzekoak dira: NOR NORI NORK saileko adizkien -E-erroa; NOR NORI NORK eta NOR NORI saileko adizkien -(T)Z- pluralgilea; NOR NORI saileko iraganaldiko adizkiek ZIT-aurizkia ez edukitzea; iraganaldiko hika-nokako adizkien bukaerako -Naren galera (ezaugarri burutugabea); iraganaldiko subjuntiboko adizkien L-aurizkia (3. pertsona). Züka tratamendua, aditz trinkoen ordezkatze prozesua, üken / izan oposizioa eta *IRO aditz laguntzaileak beste bereizgarri batzuk dira. **4/. ALDIAK.** Aspektu burutuaren azaltzeko, partizipioei -RIK erarsten zaien. Indikatiboko geroaldikiak ibura bereziak ditu: geroaldi trinkoa, aditz burutuaren -EN marka zaharra eta 'izanenko' tankerako era pleonastikoak. Zubererak bi baldintza hipotetiko dauka, 'balitz-balü' sailekoak eta 'baledi-baleza' sailekoak. Botibo moduak aipatzeko modukoak dira, baina ez dira ia erabiltzen. **5/. JOSKERA.** Morfologiaren aldetik, zenbait bereizgarri aipatzekoak dira: mugagabearen erabilpena izenondoa predikatu osagarria denean (semea hon düzü) eta izenak multzo balioa duenean (ogi badit); izen-atzizkien aukerak: -SA atzizki femininoa, -OT, -XKOT eta -ÑI txikigariak, -KAL aldiko atzizkia; aditz izenen objektu zuzen diren izen-taldeak genitiboan ezartzen dira (Inaren egiteko); 'ari izan' lukuzioaren balioak iragankorra, erauntsi; ARRA errepikapeneko aurizkia, BEIT-aurizki menderagailuaren erabilpenak. **6/. LEXIKOIA.** Alor zabalegia da xehetasunetan sartzeko. Euskalki guztiek bezala, zubererak berrikuntzak -erdarari hartutako lexikoa (berezi biamesari) eta Zubereroan bertan sortutako hitzak- eta arkaismoak (Euskal herriko beste alderdian galdutako lexikoa) nahasten ditu. Aztertutako 5.000 hitzetik, 900 biamesari hartuak eta espainolari beste 600 hauteman zituen Peillenek. Zubererak tokian-tokio aldaerak ere sortu ditu, hala nola I > E bokal-iriekera (baita alderantzizko gertakaria ere) eta asimilazio mota bat dituztenak.

2.3. ZUBERERA NOLA IKASI EUSKARAREN OINARRI BATZUK JAKINIK

Kontu hauekin guztiekin, bada, zer erakutsi nahi dugu? Kapituluaren hitzaurrean irakurle euskaldun ez zuberotarra zubererari hurbiltzeko asmoa gurela aitortu dugu, Eskulako aldeko euskaratik abiatuz. Bertako euskarari buruzko azalpenak (B2-B7 kapituluak) zubererari buruzko azalpen orokorrek (B8.2.2 atalekoekin) osatu ditugu, zubereraren uesteko ezaugarri andana batek beste euskalki batzuetakoa ere badirela azpimarratuz. Bestalde, atal honetan emandako euskararen berrikuntzen sorguneei buruzko azalpenak gogorarazi digute gaur egungo euskalki guztiak hizkuntza bakar batetik datozela, erran nahi baita euskalki guztiek oraindik ezaugarri komun talde handi bat dutela. Bestela erranik, euskalkiak lotzen dituzten ezaugarriak bereizten dituztenak baino anitzez ere gehiago dira. Ondorioz, zuberera aztertu edo ikasi nahi duen euskaldun orok berak dakienetarik abiatu behar du, eta liburu honetan azaldukoaz jabetuz gero aski erreferentzia ukanen du zubereraren oinarrien bereganatzeko, gramatika batera jo behar gabe. Dena dela, irakurleak zubereraren laburpen bat eranskinetan eskuragarri dauka, zubereraren oinarriak saika, laburbildurik eta ortografia estandarrean idatzita aztertu nahi baditu⁽¹⁴⁾.

Irakurleak zuberera sakonkiago aztertu nahi badu, hainbat ikasmaterial ditu eskuragarri. Eduki teorikoei dagokienez, honako liburu hauek gomendatuko nituzke:

- ▶ **GRAMATIKA EMENDAKINAK ZUBEROAKO EUSKARAZ** (Jüje Etxebarne, *Euskaltzaindia*, 2010): zubereraren gramatika osoa⁽¹⁵⁾.
- ▶ **HIZTEGIA FRANÇAIS EÜSKARA** (Junes Casenave, *Hitzak*, 1989): frantsesetik zubererara.
- ▶ **HIZTEGIA II EÜSKARA FRANÇAIS** (Junes Casenave, *Hitzak*, 1993): zubereratik frantsesera, zuberotar aditza eranskinetan.
- ▶ **LE PARLER BASQUE SOULETIN DES ARBAILLES** (Jean-Baptiste Coyos, *L'Harmattan*, 1999): zubereraren azterketa linguistikoa.

Zubereraz nola idatzi eta ahoskatu: laburpena

Zubereraz nola idatzi: laburpena

Zubereraren idazkerari buruzko oharrak liburu honetan han hemenka egin ditugu, eta jarraian laburbilduko ditugu:

Zuberera nola idatzi	B2.	166 or.
Bokalak nola idatzi	B2.1.	169 or.
Herskariak nola idatzi	B2.2.1	171 or.
Txistukariak nola idatzi	B2.2.2	174 or.
Dardarkaria noiz eta nola idatzi	B2.3.	174 or.
Bustidura idatzi behar ote	B2.4.	176 or.
Hasperena noiz idatzi	B2.5.	179 or.
Gainontzeko hotsak nola idatzi	B2.6.3	180 or.
Deklinabide-atzizkiak	B3.5.2	192 or.
Badaozpadako adizkiak	B4.2.1.1	200 or.
Adizki alokutiboak	B4.2.1.2	201 or.
AHAL, ez ahal	B5.3.1.1	225 or.
Alegiazko baldintza eta ondorioa	B5.4.6	230 or.
Izenak eta izenondoak: MAILAK	B6.1.	238 or.
NAHI eta BEHAR	B6.2.3.	248 or.
Perpau motak	B6.3.	255 or.
Hiztegia	B7.3.3	270 or. - 282 or.
Lekukotasunak	B8.3	295 or. - 299 or.

Zuberera nola ahoskatu: laburpena

Eskulako aldeko ahoskera zuberera estandarrenaren eredutzat har daiteke, zuberera biziki euskalki homogeneoa baita. Bertako ahoskeraren bereizgarriak bi taulatan laburbilduak ditut:

Bokalen aldakuntza eta bilakaera ohikoak	B2.1.	170 or.
Kontsonanteen aldakuntza eta bilakaera ohikoak	B2.2.	177 or.
Hitz oxitonoak eta paroxitonoak	B2.3.	182 or.

Laburpenak laburpen, oso lagungarria da zubererazko idatzien irakurtzea, eta ahal den neurrian zubererazko grabaketan edota irati-saioen entzutea (Xiberoko Botzan, adibidez).

Zuberotar zahar bat Bizkaian

Bilbon izan gütük aste batez iga'nik, Andrea, Maurice semea, Marie-Jeanne Maurice-en emaztea eta ni. Ene üska' xiberotarra'iki ahal bezala mintzatü gütük, borbxa borbxa segür. Maurice eta Marie-Jeanne ezta'kie üska', Maurice'ek alba zunbait baizik. Bena biek emaiten dte emaiten dte ikhusi diagu ha'itxa eta me'ia (herriko etxia) eta harriko etxe handi zunbait. Bena enakia, ez bestek e', nun zen Industria kalea eta egün batez Philippe Etxegorri hor zatekila...

J. Mainhagü, 1998/06/24ean

Bilbon izan gaituk aste batez iraganik, Andrea, Maurice semea, Marie-Jeanne Mauriceren emaztea eta ni. Nire euskara zuberotarrarekin ahal bezala mintzatu gaituk, borbxa-borbxa segur. Maurice eta Marie-Jeanne ez zakitek euskara batua. Maurice eta Marie-Jeanne emaiten dte emaiten dte ik. Izan gaituk Gemikan eta ikusi diagu haritza eta herriko etxea eta harriko etxe handi zenbait. Baina ez nekian, ez bestek ere, non zen Industria kalea⁽¹⁾ eta egun batez Philippe Etxegorri hor zatekeela (hor izanen zela)...

Bizkalerarekin nik izandako lehen harremanak gogoratzen ditut, eta oraindik imbaretxo batekin kontatutako "gertakaria" ikusten ditut: zuberotar zahar bat bizkaitar batekin solasean, bata üska'z eta bestea ... euskerfez! Hala ere, elkar ulertzea lortu omen zuten, horek baleztatzen baitu gogo onarekin muturreko euskalkiak ez direla erabat ulergaitz.

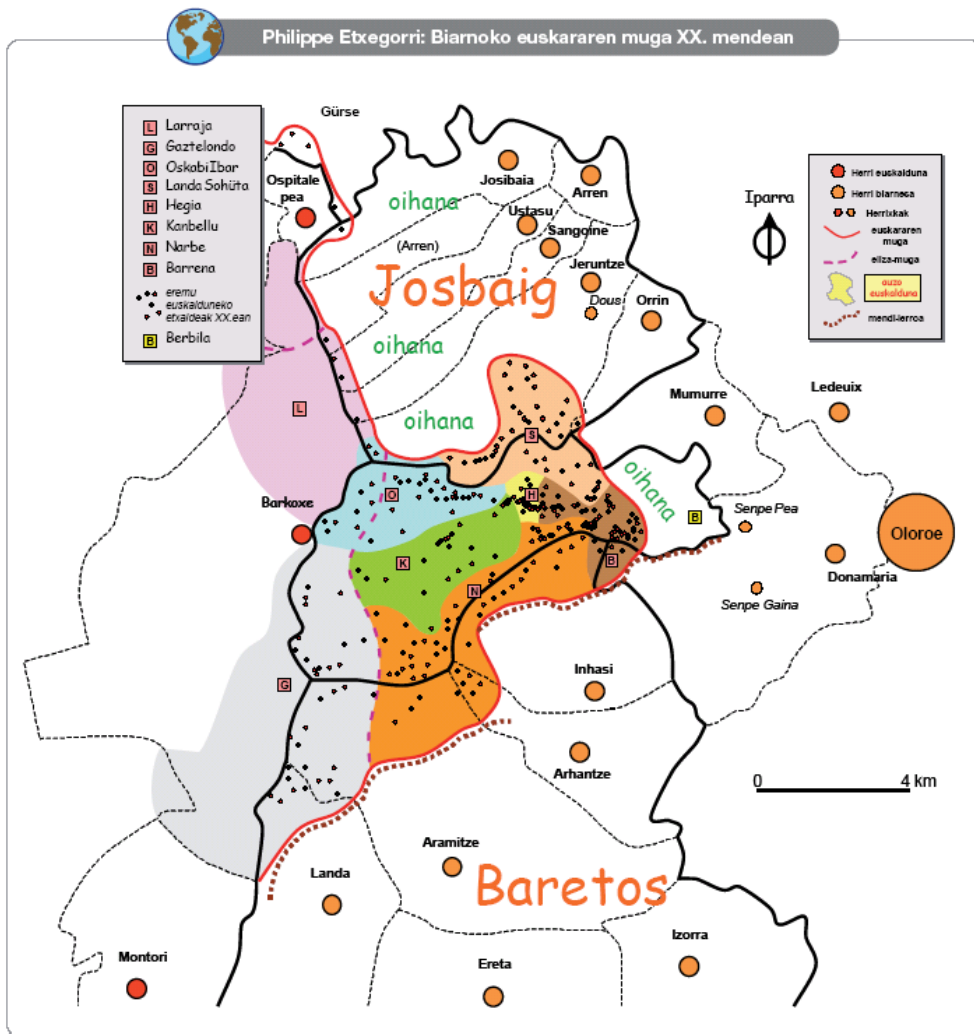
P. E.

1998/06/24 - ZUBEROTAR ZAHAR BAT BIZKAIAN

Bilbon izan gütük aste batez igararik, Andrea, Maurice semea, Marie-Jeanne Mauriceren emaztea eta ni. Ene euskara xiberotarrarekin ahal bezala mintzatu gaituk, borbxa-borbxa segur. Maurice eta Marie-Jeanne ez dakie euskara batua. Maurice eta Marie-Jeanne emaiten dte emaiten dte ikhusi diagu haritza eta herriko etxea eta harriko etxe handi zunbait. Bena ez nakian, ez bestek ere, non zen Industria kalea eta egün batez Philippe Etxegorri hor zatekeela...

Bi azpi-liburuen arteko lotura eta emaitza

A azpi-liburuan: giza taldeak eta etxalde euskaldunen kokapena

B azpi-liburuan: Eskiula aldeko euskararen eremua

Eskiula aldeko euskararen eremua

Eskiulako itzuli osoa egin eta gero, Eskiula aldeko euskararen zedarritzera ausartuko naiz, nire galdera-sorta erabiliz (irakur B1.4.4 atala eta 'kertzalea eta honen galdera-sorta, etbez etbe').

Espero zitekeen bezala, elzek hizkuntzan ageriko aztarnak utzi dituzte, eta mintzaira-mugak eta eliza-mugak bat egiten dute (ikus A2.1.2 ataleko mapa). Eskiulartzat jo daitezkeen ezaugarrien artean, ondokoak aipatuko nituzke:

- *dikat* saileko adizkiak (*diokat*, ...).
- *erraneko* saileko geroaldia.
- *ebili*'en sailaren maiztasun handiagoa.
- *diño* saileko adizkiak.
- nokaren maiztasun handiagoa.

Ezaugarri hauek Barkoxe aldeko aldeekin lehian dira: *diat*, *erranen*, *ebiliko*, *dino*.

Hitz bakan batzuek aldera ezberdinak dituzte. Adibidez, *illi* diote Eskiulan eta *ülü* Barkoxen.

Ezaugarri batzuek ez dirudite eremu oso bateko edo besteko, hala nola:

- *zian* saileko adizkiak, bi aldeetan han hemenka agertzen baitira, *zia* sailekoak baztertu gabe.
- Botiboa (*ailitz*, *ailedi*) Barkoxe mugan ere bizirik da. Horren erabilpenak gizaldi-kontua dirudi, inolaz ere leku-kontu bat.

Bestela, osagai batzuek bai Barkoxeko aldean bai Eskiulakoan bi aldera dituzte, bata aldera nagusia (*ebili*, *enek*, *libü*, *zia*) izanik eta bestea bakanagoa (*ibili*, *enekin*, *librü*, *zian*).

Map Labels: Ospitale Pea, Josibaia, Arren, Ustasu, Sangoina, Jeruntze, Orrin, Mumurre, Ledeuix, Oloroe, Donamaria, Serpe Gaina, Serpe Pea, Barkoxe, Inhasi, Arhantze, Aramitze, Landa, Ereta, Izorra, Montori.

Other Labels: BI ALDEETAN eneki eta enekin libü' eta librü' ebili eta ibili zia eta zian, TO NO ZÜ, diat, diat dikat, dino, dino diño, erranen, erranen erraneko, ebili'en ebiliko, ebili'en ebiliko, illi, üllü.

Ikerlan pertsonal bat, baina kanpoko erreferentziaz josia

Eskiula-Inhasi (1999) – KOLDO ARTOLA (A batez aipatua testuan) – Solas pertsonalak

Artolak 1999ko apirilaren 14tik 16ra aditz laguntzaile iragangaitz eta iragankorren indikatiboko adizki guztiak bildu zituen. Jean Castillon Dulau jauna izan zuen informatzaile, (Biarnoko) Inhasiko Maisonnave etxaldean sortua, eta bertan bizitzen jarraitzen du. Elizari dagokionez, etxalde hau eskiulatarra da eta herri honen hego-ekialdean dago. Aita bertako ebetarra zen eta ama Hagola etxaldekoa (Eskiula). Eskiulatik bereizten duen erreka-ertzeko udal eremuko iparraldean hamasei bat etxalde euskaldun dauka Inhasik, nahiz aspaldi honetan horietako lauzpabost hutsik geratu diren. Maisonnave etxaldetik Eskiulako herri-barrera errepidetik hiru kilometro hurbil bada; Inhasiko herri-barrera hamaika-hamabi eta Oloroera zazpi.

Koldo Artola

Morfología del verbo auxiliar suletino
(aditz laguntzaile zuberotarraren morfologia)
Pedro Yrizar, 2002 (P. Etxegorri izulita)

NORA eta NORAT Larrasketen arabera

NURA (*nu'a*, azentua U bokalak darama) adberbioa, mugimendua adierazten du, norantz.

NURAT (*nu'at*, azentua A bokalak darama) adberbioa, mugimendua adierazten du, bere helmugan gelditzeko asmoarekin, betiere helmuga eta abiapuntua ezberdinak badira. -AT atzikiaren erran-nahiak: 1/. Mugimendua helmugaren barnean bukatzen da, helmugaren inguruan ordez; 2/. Mugimenduaren xedea helmugan geratzea da, bisita labor bat egin ordez.

Kasu berezia. Bi arau zehatz hauez gain, bada -RA edo -LA erabiltzeko kasu berezi bat, nahiz -RAT eta -LAT logikoagoak diren: leku batean epe laburreko sartzten denean. Adibidez 'banuk etxera eta horra nüik arrunt', etxera noak eta berehala itzuliko nauk. Aldiz, 'banuk etxerat', banaok etxera (bertan geratzeko).

Jean Larrasket

Jean Larrasket, 1939, frantsesetik itzulita
Le Basque de la Basse-Soule Orientale

KZ

Aditz zuberotarraren morfologiaz

Sail honi buruz anitz bada kontatzeko, eta laburbiltzeko Koldo Zuazok honako bereizgarri hauek azpimarratu zituen: 1/. NOR NORI NORK saileko adizkien -EI- erroa; 2/. NOR NORI NORK eta NOR NORI saileko adizkien -(T)Z- pluralgilea; 3/. NOR NORI saileko iraganaldiko adizkiek ez dute ZIT- aurrikia hartzen; 4/. Iraganaldiko hikako adizkien bukaerako -Naren galera (ezaugarri burutugabea); 5/. Aditz trinkoen ordezkatze prozesua; 6/. ÜKEN -IZAN oposizioa; 7/. *IRO aditz laguntzailea.

Koldo Zuazo

Pedro de Yrizarren aipuak

Iraganaldiko aldaerei dagokionez, Eskiula aldeko bi auzoren adizkiak bildu zituela (Alaxe eta Barrena, bata Jeruntzeko eta bestea Inhazeko), Artolaren ondoko oharra gogorazi zituen Yrizarrek:

Eskiula-lhaze. Iraganaldian *güniá/güniñá* (singularra) eta *nütiá/nütiñá, zütiá/zütiñá...* (plurala) bezalako hasierak ditu, *gí-, ní-, zí-...* behar lirakeen lekuetan, hots, zukako alokutiboetan ageri bezala. Iraganaldian 'hik ni' *ereman nünciá/nünciñá* eta 'hark ni' (hikako alokutiboa) *ereman nünciá/nünciñá* berdin ematen ditu [lekukoak]. Iraganaldi honetan ere berdin: 'hik gu' eta 'hark gu' (hikako alokutiboa) ez ditu bereizten [lekukoak].»

Eskiula-Jeruntze. Iraganaldian, hikako alokutiboen bukaerako *n-*a ia erabatekoa da, Eskiula-lhazeko eraitzetan ez bezala. Iraganaldian 'hik ni' eta 'hark ni' (hikako alokutiboa) berdin ematen dituzte [lekukoak], ondorengo 'hik gu' eta 'hark gu' (hikako alokutiboa) kasuetan ere berdintsu jokatzen dutela.

Pedro de Yrizar

morfología del verbo auxiliar suletino
Pedro de Yrizar, 2002

OHARRA: nik egindako mapak erakusten duen bezala (ikus 'zia ala zian?'), kontua ez da herria zein den, etxaldea baizik. Inhasiko erak Maisunaba etxaldean eta Jeruntzekoak Barrakian bilduak zituen Artolak (Irakur A4.3.1 eta A3.3.1.1 atalak).

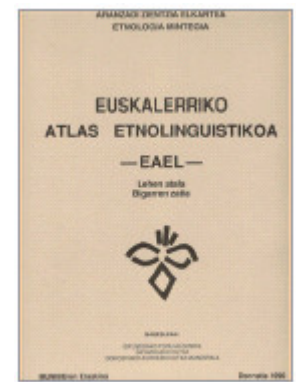
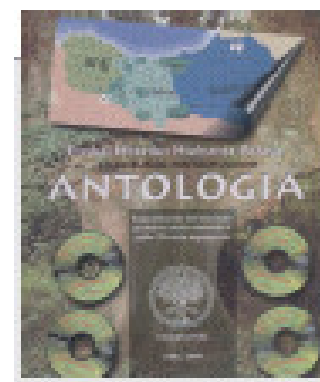
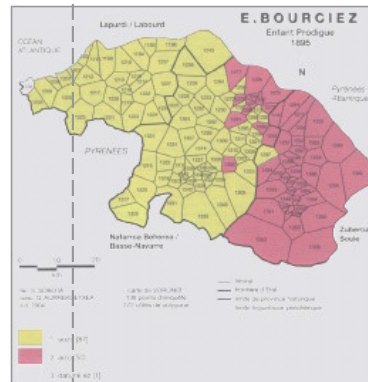
Zubererak espainolari jesan diona

Gaztelaniati ehundaka hitz hartu ditugu [zuberotarrok] eta ez besteen berdinak beti. Noizbait zuberotarrek zaldiak Ebro aldean erosten zituztenetik, zaldi arra *garañoa* da, eta umeak *podra* "urriza", eta *potro* "arra". Elizako hiztegian ere euskara eta latinaz kanpo, gaztelania nagusi (dilubio, ebanjelio, ermita, eterno, kalbario, linbo, misterio, pagano, profeta, protismo, purgatorio, pentakoste, sakrifizio, salbatore, soberano eta abar). Arruntean gaztelania gauza bibiak adierazteko erabili ohi da (alto, dilubio, kabeza, katxarro, fallo, miedo, txasko, biakho/viejo eta beste). Birauak ere, gehienak, gaztelaniaz daude, nonbait Eriberako artzainekin "mecagoen" erabiltzen ikasi dugulako.

Ez da harritzekoa zubererak gaztelaniaren agertzea, salerosketa gehienak "kastellano ezür beltzekin" egiten zirelako, hala diogu zuen gisa, *kario, komerzio, negozio, prezio, sozio*. Bestalde XIV. mendean hasi-eta bostehun urteez zuberotarrek Andaluziaraino lan migraletak egiten zituzten eta hizkuntza nahasten. Beharbada erdara horren beste eragin bat legoke, eta zuberotarrek hitz egitean ia gaztelaniaren azentu tonikoa daukalako.

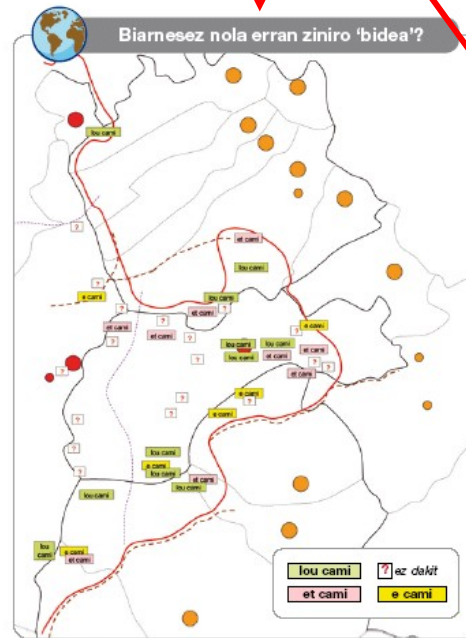
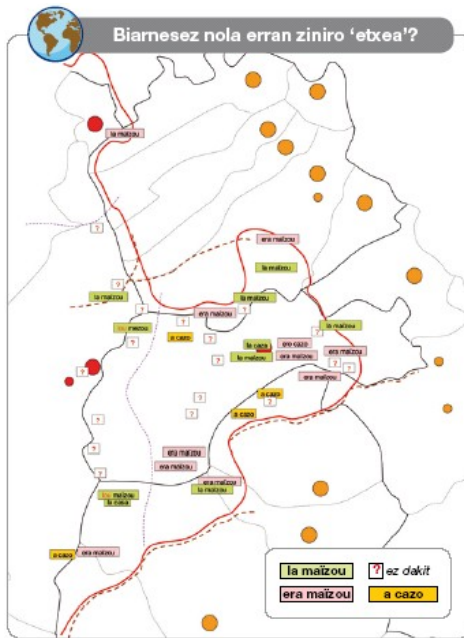
Txomin Peillen

Txomin Peillen Karrikaburu
Agur Zuberora, 2001

Biarnoko euskaldunak, eleaniztasunaren aitzindari

- ✓ Nork ote dakien biarnesa ematen
- ✓ Biarnesezko lekukotasunak
- ✓ Eskiulako biarnesik ote den

Biarnes istorio bat⁹

Bazia emazte handi bat mithil bateki. Kota handieki zia. Eskale'ak i'asten zitia. Eta zankhuk nahasi'k, baduk bü'iti goiti behe'a. Ikhusten beiti mithila eri soz, erraiten dok: «ikhusi düzia ene zahetarzüna?». Eta bestik erraiten dik: «ah, Madama, ne sabi pas que s'apperabo ataw» (etxeko andeña, enaküzün hola deitzen zela).

Johañe Mañhagü, 1997/11/30ean

Bazuan emazte handi bat mutil (maior-domo) batekin. Gona handiekin zuan. Eskailarak jaisten (eraisten) zitian. Eta zangoak nahasirik, bazoak burutik goitik behera. Ikusten baitu (duenez) mutila irriz begira, erraten ziok: «ikusi düzua nire bizitasuna? [zaihe = azkar]. Eta besteak erraten dik: «ah, Madama, ne sabi pas que s'apperaba ataw» (ah, ebtekoandrea, ez nekien [züka] horrela deitzen zela [biarnesez erran du, mutila biarnesa baita]).

Poliglosia Zuberoan, jatorria eta egoera

Garaia da desagertzekotan dagoen puzzle baten osagaien biltzea [...]. Izan ere, hizkuntzari dagokionez Zuberoan honako kasu hauek atzematen ditugu:

- Bertakoek beraiek dioten bezala, euskararen orde biarnesez mintzatzen diren zuberotarrak. Hala egiten dute Montoriko bizilagun batzuek, baita Ozeraine, Arribareita eta Jeztazeko bizilagun gehienek, gaskoiez erraztasunez egiten baitute.
- Biarnesa guraso batengandik jaso duten zuberotar euskaldunak, mintzaira gaztaroan Biarno aldeko familiarekin landu dutenak. Itxura guztien arabera, biarnesa gero eta gutxiago hitz egiten dute eta gaitasun apalagoa daukate. Hiztun hauek Zuberoa osoan sakabanaturik dira (Santa Grazin, hauetako bat Lascoume andere biarnes-euskara elebiduna dugu).
- Antzina lan karietara Gaskonia osoan jardun zituzten zuberotar euskaldunak. Gizonezkoak ziren, maiz laueledunak (gatzelania kontuan hartuta). Santa Grazin batzuk ezagutu genituen, guztiak azken hamar urte hauetan zenduta [...]. Agian horrelako gizonezko batzuk Basabürüan oraindik bizirik dira.
- Auzotasun kontuengatik zuberotar elebidunak. Saldo handi bat bada Eskiulan, non bai euskaraz bai okzitanieraz baitakite. Barkoxen, aldiz, gertakaria bakanagoa da, euskal bihotzeko herri horretako gazte gehienak frantses elebakar bilakatu baitira (sic).
- Biarno euskalduneko bizilagunak, Jeruntzeko, Sangoineko, Inhasiko, Aramitzeko eta Landako alderrietako zenbait hamarka etxetan. Bertakoek auzokideekin euskaraz bezainbat okzitanieraz egiten dute.
- Euskaldun gehienak, noizean behin erran-molde gaskoiak erabiltzen baitituzte, hala nola 'Diu vivant!', 'Dio vivöstas!', 'Per Diu!', 'Hilh de putal' sakreen aldetik, edo 'viste hêt e plan futut', 'Minja dròla'.

Txomin Peillen, 1998
Les Emprunts de la Langue Basque à L'occitan de Gascogne

OHARRA. Kontu jakingarria hau: autoreak Eskiula Biarno euskaldunetik karpo bailtzen aipatzen du.

Eskiulako auzapez biarnesdun baten gogoetak: ahozko bertsioa

- G. David Grosclaude, berriemailea
B. Jean Berdot - Jonolo

- G. Lou biladje d'Esquioule, qu'ey u biladje bascou ou qu'ey u biladje biarnés?
B. *Qu'ey u biladje bascou en terro biarnés.*
G. Dounc qué bous disé qu'et coulounisatous de la terre biarnés.
B. *Oui. qué soun colonisatous qu'en bashats de... escuse mi béarnés, ney pas hieiro bou qué parli mey bascou qué béarnés... qu'en bashat de Larrau é de Sent Engrassi en mil shint cent sésento. qué crey, y qu'aben colonisat la terro d'Esquioule.*
G. Qui'n biou ouey lou diou lou villadje d'Esquioule la suo double culture qué soun mondes qui soun bascou més qui parlen tabé biarnés pér mou de qué, pér mou de qué éra obligatori de parla biarnés?
B. *Adaro, nou. Abants lous maquignous qu'éron biarnés. Lous abitants d'Esquioule qu'anabon a Avlourou al mercat y qu'éri nécessaire de parla béarnés. Adaro lous jouens nou. que parlon bascou. Français, y bascou de tens en tens.*
G. Qué bou disé que lous qui sabon las dués lengues o las très dap lou frantsés qué soun u mounde qué a mey de cinquante ans.
B. *O. Qu'an mey de cinquante ans. cinquante e chessant ans.*
G. Bous per exemple, couan eit qu'abey coumençat d'apréne lou biarnés qué pen soubienet ou alabetz qu'ey biengut après de cap a douzde, tredze, quatorze ans.
B. *Qué biengut tard? Qué parlabi bascou a dinc a shing ans. Après qu' é apréso lou frantsés a l'escolo, y tout doucemen. lou béarnés en escoutan lou gran pay é lou pay coun lous maquignous y en parlan y après en escoutan.*
[...]
G: Qwan parli de charnégou, énta bous, aquét mout qué bow disé exactemen ?
B: *Né passo pas pla. Qu'ey drin pejorativ, pas hieiro, més drin.*
[...]
G. La culture du billadje qu'ey tabé la cançou basque, la dance basque?
B. *O. hieiro estecat a tradiciou. Esquioule qu'ey u comuno charnégou, "frontalière". Qu'ém hieiro estécats a la lengo, a la tradiciou, a la culture, a la canciou, al folcloro, y a tout aquéro.*
G. Qu'é bist qu'abet hicat a l'entraça deu billadje u panéou en bascou, Eskiula, qué rébindicat dounc la voste basquitud, si vous disé.
B. *Qu'y a duos significacions. La pruméro, qué... qu'é u rébindiciou de basquitud si boulet, péro la mey importanté qu'ey qu' y abé hieiro pintrés. En lou panéou frantsés qué abé hieiro pintrés de negro, de roui, de touts las color y déspus qu'aben hicat et panéou Eskiula en bascou, qué a pas mey nat.*

David Grosclaudek Jean Berdoti egindako elkarrizketa
FR3, "Viure al país (1990)

BIARNOKO EUSKALDUNAK

historiaren eta hizkuntzen bidegurutzean

Philippe Etxegorri

BIARNOKO EUSKALDUNAK

historiaren eta
hizkuntzen
bidegurutzean

Liburuaren lehen sailak gizarteari lotutako argibideak biltzen ditu, hala nola: historia, demografia, auzoak, etxaldeak eta hizkuntza-egoera. Bigarren sailak Eskiula aldeko euskara deskribatzen du gehienbat, euskalki zuberotarrean duen lekua erakutsiz, eta bertako erromantze gaskoiaren errealitatea ere azpimarratzen du.

Bi sail hauen gibeletik, bada ezkutuko egitasmo bat. Eskiulak eta inguruko alderriek garrantzi gutxiko kontua irudi lezakete, landa-eremuko edozein herrigunek bezala, historiaren eta gizartearen joera nagusietarik baztertuta. Ez da hala, jakina, eta bai historian bai hizkuntza-kontuetan duten lekua erakutsiko da liburu honetan. Alde batetik, herri-mailako gertakariak Europa Mendebaldekoetan kokatuko dira, eta bestetik zubereraren ikasteko gida bat emanen da, Eskiula aldeko mintzairatik abiatuz.

Agian irakurleak zeraz jabetuko da, Eskiula eta bertako alderri euskaldunak ez direla ahantzitako bazter bateko bizilagunak, baizik eta mundu batzuen arteko bidegurutzeko lekukoak.

SUSTATZAILEA

Zingizango
Legazpiko Euskara Elkarte

BABESLEAK

EUSKO JAURLARITZA
GOBIERNO VASCO

KULTURA SAIA
Hizkuntza Politikarako Sailburuordetza
DEPARTAMENTO DE CULTURA
Vicesecretaría de Política Lingüística

Zingizango
Legazpiko Euskara Elkarte